

MEDIJI KAO NAJVAŽNIJI FAKTOR U ŠIRENJU EKOLOŠKE SVESTI GRAĐANA

MEDIA AS THE MOST IMPORTANT FACTOR IN DISSEMINATION OF THE ENVIRONMENTAL AWARENESS OF CITIZENS

Božidar Mihajlović¹, Zorka Jugović²

Sažetak

U vremenu ekonomske krize koja vlada u svetu i kod nas, svaki ovako postavljeni istraživački projekat može odigrati važnu ulogu u strateškom opredeljenju društva za ostvarivanje novih razvojnih programa. Naime, tržište nas upućuje na pronalaženje rešenja u ponudi novih proizvoda koji su veoma značajni u ishrani stanovništva i preventivi protiv savremenih bolesti čovečanstva. Problematika se odvija u okviru raspoloživih i obnovljivih resursa, pa se, stoga, otvoreno postavlja pitanje učešća svih relevantnih faktora koji bi bili u funkciji ostvarenja tih projekata. Priznavanje tržišta kao jednog od regulatora odnosa ne znači da ono sve probleme može razrešiti. Potrebne su, dakle, dodatne mere koje pripadaju državi kao sistemu, jer stvaranjem ambijenta za rad, ona svesno ili nesvesno postaje - partner. Zato smatramo da koncept održivog razvoja dobija na dimenziji, jer je svetska ekonomska kriza pokazala da neoliberalnu ekonomiju treba kanalisati, kako bi se sirovine racionalno iskorišćavale i stalno obnavljale. Naročito je to važno za zemlje u razvoju kao što je naša. Nedavno prihvatanje našeg projekta – Šljiva – nacionalna robna marka od strane Ministarstva za regionalni razvoj Srbije, samo potvrđuje da se i na najvišem nivou o tome vodi računa.

Ključne riječi: organska hrana, tržište organske hrane, ekonomska kriza, projekti organske hrane, država kao partner.

JEL klasifikacija: L82, Q57

SUMMARY

During the period of world, as well as domestic economic crisis every project, like the one which will be presented here, can play an important role in making strategic decisions of society about new developmental programmes. Namely, the market instructs us to find the solutions, particularly in the form of enriching the offer of products, which are very important in population nourishment and prevention against the modern seaknesses of humanity. The solutions have to be searched for in the frame of available and renewable resources. Therefore we are faced with an open question of detecting and defining all the relevant factors, which will make the significant contribution to the successful project realization and goal accomplishment. Although the market is one of the relationships regulators in market economy, it does not necessarily mean that the market can solve all the problems by itself. So, there is a need for additional measures, which belong to the state as a system, because the state, by making the proper ambient for work,

1 Ac. Božidar Mihajlović, prof. dr

2 Ac. Zorka Jugović, prof. dr

becomes, more or less obviously, the important partner. Therefore we consider that the concept of sustainable development has to be stressed even more, because the world economic crisis has shown that the neoliberal economy should be directed, in order to achieve the rational exploitation and continual renewal of natural resources. That is particularly important for developing countries, like the Serbia. The recent acceptance of the project „Plum - national brand“ additionally confirms that also on the highest state level there is the understanding, recognition and support for such development concepts and strategies.

Keywords: organic food, organic food market, the economic crisis, projects of organic food country like a partner.

JEL classification: L82, Q57

OSNOVNE KARAKTERISTIKE ORGANSKE HRANE

Hrana proizvedena po principima organske poljoprivrede ne sadrži veštački sinteti-zovane materije, pesticide i sl. U njoj su ugrađene veće nutritivne vrednosti od one koja je proizvedena konvencionalnim načinom proizvodnje. Istraživanja nemačkih laborato-rija pokazuju da proizvodi organske hrane imaju značajno viši sadržaj oligominerala i to posebno kalijuma i gvožđa, a, takođe i viši nivo magnezijuma, fosfora i vitamina C. Slič-ni rezultati dobijeni su i u američkim laboratorijama. Tamo je utvrđeno da ovi proizvodi imaju 63% više kalijuma, 73% više gvožđa i 125% više kalcijuma, nego proizvodi dobijeni konvencionalnim postupkom proizvodnje u poljoprivredi.

Organska hrana se, dakle, temelji na biološkoj kontroli i suzbijanju upotrebe bilo ka-kvih hemijskih sredstava. To znači, dalje, zdravu zemlju, hemijski netretirano seme, kao i zabranu upotrebe bilo kakvih sredstava za opskavanje. Zbog veoma velikih zahteva prema farmeru, očekuje se da tek manji deo proizvođača može zadovoljiti postavljene uslove. Cilj organske poljoprivrede je da ojača vezu između grada i sela pomoću recirkulacije hranljive supstance i humusa.

Dve su osnovne karakteristike ekološke poljoprivrede, a to su briga za osnovne funkcije prirode i ideja globalne solidarnosti.

U sedmogodišnjem periodu u Srbiji se širi mreža ekoloških zadruga. To su proizvođači koji su se opredelili za jednu dosta sigurnu proizvodnju, s jedne strane, a i izvesnosti pla-smana, sa druge strane. Primera radi, ukupna tražnja za organskim voćem je prošle godine na beogradskom tržištu bila veća od ponude. To je dobar znak da su potrošači napravili veliki iskorak u opredeljenju za ovu vrstu proizvoda, tako da proljoprivrednici iz ove sfere proizvodnje mogu računati, pored izvozne, i na jaku domaću tražnju.

U tom kontekstu, iskustva nam pokazuju, da u ponudi organskih proizvoda i njihove proizvodnje za tržište i profitom kao ciljnom kategorijom, troškovi proizvodnje se svode na tolerantnu veličinu. Naime, njive na kojima je prvi put kod nas zasađena organska soja, bile su daleko od industrijskih postrojenja, čiste od hemikalija, i skoro zarasle u korov. Prosečni rezultati prinosa na takvim parcelama bili su 10 t po ha, a cena oko 30 dinara za kg, dok je za kilogram konvencionalne soje, cena bila 12 dinara. Potražnja za organskom sojom, koja je sertifikovana kao zdrav proizvod bez hemikalija i zagađenja, beleži veoma visok rast, što deluje stabilizujuće i opravdava ulaganja.

Na drugoj strani, isto tako, proizvođači maline koji imaju sertifikate organske proizvo-dnje, nisu imali problema s izvozom i cenom na evropskom i svetskom tržištu. Protesti su samo gubljenje vremena i rasipanje snage. Specijalizacija u organskoj proizvodnji donosi profite.

U prošlogodišnjem izveštaju Worldwatch instituta, posebno se obratila pažnja na rasipanje obradive zemlje i rasipanje žitarica neracionalnom potrošnjom. Naime, za prehranu stanovništva u svetu bila bi dovoljna cca četvrtina obradive zemlje. Na jednom ha zemlje može se proizvesti 50 kg goveđeg mesa ili 4.000 kg jabuka, 8.000 krompira, 10.000 paradajza ili 12.000 kg celera.

Dramatično se analizira povećanje potrošnje mesa u svetu, jer se velike šume uništavaju kako bi se proširili pašnjaci.

Na drugoj strani, polovina svetske žetve potroši se kao stočna hrana. U industrijskim zemljama udeo za stočnu ishranu iznosi veoma visoke dve trećine proizvodnje. Oko 60% celokupnog uvoza stočne hrane dolazi iz zemalja u razvoju. U tim zemljama od gladi svakodnevno umire oko 40.000 dece, 1,3 milijarde ljudi pati od neuhranjenosti, 50 miliona ljudi umire godišnje od gladi, ili od bolesti koju je prouzrokovala glad. (Izvor: Specijalizovana agencija UN za hranu – FAO).

Oko 90 miliona hektara svetskog zemljišta moraće biti pretvoreno u poljoprivredna dobra do 2011. godine da bi bila postignuta globalna obezbeđenost hranom. Polovina tih površina dobiće se krčenjem šuma, što će imati negativne posledice po globalnu klimu i biodiverzitet. U sadašnjim uslovima, opasnost za svet predstavlja gubitak agro-biodiverziteta i to, pored ostalih faktora, zbog upotrebe pesticida i konvencionalnih đubriva koja u sebi sadrže otrovne supstance. (Izvor: FAO)

Proizvodnja organske hrane u svetu, sa posebnim osvrtom na Francusku

U svetu organska hrana se proizvodi u svežem ili prerađenom stanju, u zavisnosti od načina vođenja procesa proizvodnje.

Svežu neprerađenu organsku hranu, kao što je voće i povrće, moguće je kupiti direktno od proizvođača, na pijacama, u supermarketima, marketima zdrave hrane, prodavnicama zdrave hrane... Neprerađeni proizvodi kao što su proizvodi animalnog porekla, meso, jaja, mleko i sl., ređe se nalaze u svežem stanju.

Pod prerađenom organskom hranom podrazumeva se većina proizvoda koja se mogu naći u supermarketima. Često se događa da se organska hrana nalazi zajedno sa konvencionalnom hranom, ali se razlikuje po visini cene, jer je skuplja. Veći deo organske hrane potiče od velikih proizvođača hrane koji proizvode i prodaju i konzervisanu hranu, smrznuto voće kao i drugu konvencionalnu hranu.

U svetu, prerađena organska hrana najčešće sadrži samo organske sastojke bez dodatka veštačkih aditiva i proizvedena je primenom nekoliko metoda, posebnih materijala i pod posebnim uslovima. Ovo podrazumeva da se ne koriste hemijske i konvencionalne metode obrade. Takvi proizvodi su čipsevi, kolačići i razne grickalice, brašno od ovsu i heljde i sl.

Na svetskom tržištu organske hrane iz godine u godinu raste tražnja za njom. Iako zauzimaju samo oko 1% ukupnog svetskog tržišta, u mnogim segmentima njene potrošnje, beleži se veliki porast. U svetu se godišnje obrne oko 45 milijardi dolara organske hrane. (Izvor: FAO)

Na organsku hranu u svetu je usmereno oko 31 milion ha. Vodeće zemlje sa visokom tehničkom, tehnološkom i zdravstvenom kulturom veći deo svog kreditnog potencijala usmeravaju na stvaranje malih i većih farmi. Prema podacima FAO, trenutno se u svetu

oko 120 zemalja bavi proizvodnjom organskih proizvoda. To čini 0,7% obradivih površina, odnosno na tom zemljištu radi oko 634.000 farmi.

U svetu su jasno definisani pravci razvoja organske proizvodnje hrane. To je i razumljivo, ističu stručnjaci, s obzirom na to da mere i postupci koji se koriste u konvencionalnoj proizvodnji (intenzivna obrada zemljišta, gajenje samo jedne vrste na većim površinama (nepoštovanje plodoreda), primena mineralnih đubriva, hemijska kontrola korova, štetočina i bolesti i genetička manipulacija gajenim biljkama), imaju cilj povećanje produktivnosti. Međutim, takvim postupcima dovodi se u pitanje održavanje uslova koji će doprineti dugoročnom održavanju plodnosti zemljišta.

Tabela 1 Zemlje sa najvećim površinama pod organskom hranom

Država	Površine pod org. polj. (ha)	Država	Površine pod org. polj. (ha)
Australija	11.800.000	Švajcarska	110.000
Argentina	3.100.000	Mađarska	105.000
Kina	2.300.000	Srbija	6.000 + 9.000 = 15.000
SAD	1.600.000	Bosna i Hercegovina	1.150
Italija	1.200.000	Hrvatska	120
Brazil	845.000	Evropa – ukupno	6.900.000
Nemačka	700.000	Evropska unija	6.000.000
Austrija	300.000		

Izvor: FAO, EBRD, Svetska banka.

Što se tiče srpskih pokazatelja, veličina od 6.000 ha i priprema za još oko 3.000, i 6000 ha koji se istražuju i prate, nisu zadovoljavajući. U odnosu na ukupnu površinu od 4,2 miliona ha obradivih površina, to je svega 0,3%.

Rast površina pod organskom hranom je najizrazitiji u Severnoj Americi i Evropi. Struktura proizvoda pod organskom hranom ima sledeći izgled:

- Organski citrusi.....Italija
- Kafa.....Meksiko
- Kakao.....Dominikanska Republika
- Grožđe.....Italija, Španija, Francuska
- Masline.....Španija, Tunis

Uz podršku države, prirodnog potencijala, tradicije i kulture, razvijene zemlje vode razvoj proizvodnje organske hrane. Uz 31 milion ha obradive površine, na 62 miliona neobrađenog zemljišta, sakupljaju se divlji plodovi. Najveći deo čine bambusovi izdanci (36% ukupnih plodova), divlje i jagodičasto voće (21%) i različite vrste oraha (19%).

Srbija bi potencijalno mogla biti svetski vođa u sakupljanju organske kleke, ali i ekološkog grožđa, soje, i još nekih ratarskih kultura (kupas, paprika).

Organska poljoprivreda u Evropi

Početkom devedesetih godina počeo je nagli razvoj proizvodnje organske hrane u evropskim zemljama. Od 2005. godine pa nadalje taj procenat je stalno rastao. Na 6,9 miliona ha u Evropi, organskom hranom se bavilo oko 190.000 farmi. U Evropskoj uniji se obrađivalo 6,3 miliona ha na 160.000 farmi. To čini 3,9% ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Zemlja sa najvećim brojem farmi i najvećim površinama pod organskom hranom je Italija.

Podrška organskoj poljoprivredi u Evropskoj uniji uključuje grantove u okviru programa za razvoj ruralnog područja, zakonsku zaštitu koju pruža nedavno revidirani Pravilnik o organskoj poljoprivredi i realizacija Evropskog akcionog plana za organsku hranu i poljoprivredu iz 2004. godine. Zemlje koje nisu kooptirane u Evropsku uniju, imale su sličnu podršku.

Tabela 2 Svetska tržišta za organsku hranu u mil. evra

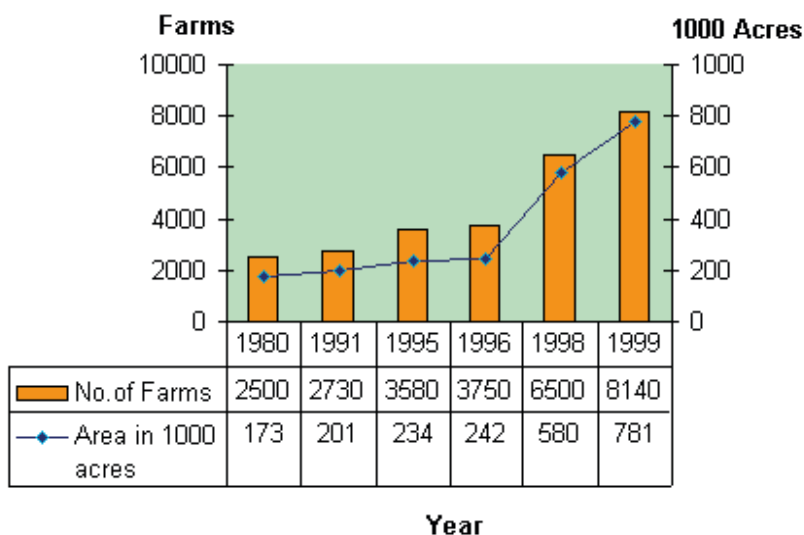
Tržišta	maloprodaja evra 2003	%organske prodaje hrane (procene)	očekivani godišnji rast 2003-2009 u %
Francuska	1.300	1,0-1,5	5-10
Nemačka	3.100	1,7-2,2	5-10
Velika Britanija	1.750	1,5-2,0	10-15
USA	13.000	2,0-2,5	15-20

Izvor: Youssefi@Willer, 2003. p.24.

Najveći udeo organske hrane na tržištu beleži Švajcarska. A najveći potrošači u svetu su Nemci, Italijani i Francuzi. Švajcarci troše 100 evra po glavi stanovnika na organsku hranu. S druge strane, razvoj evropskog tržišta ide stopom 10-15% godišnje. Vrednost tržišta organske hrane u Evropi procenjuje se na 15-16 milijardi evra.

Proizvodnja organske hrane u Francuskoj

Potrošnja organske hrane u Francuskoj ima utemeljenje kod francuskih kupaca. Odgovarajući tome, rasla je i proizvodnja. Posle 1980. godine, Francuska pozicija kao lidera organske poljoprivrede se postepeno smanjivala do sredine 90-ih. To smanjenje je posledica nepostojeće podrške vlade, opadanja tražnje, neefikasnog proizvodnog i prerađivačkog sektora, kao i zbog visoke neefikasnosti i slabo razvijenog sistema distribucije. Takva pozicija se kretala do sredine devedesetih godina. Sa petogodišnjim akcionim planom francuske vlade, dolazi do ekspanzije organske proizvodnje. Broj farmara i obradivog zemljišta prevedenog u organsku poljoprivredu snažno je porastao tokom 1998. godine. ((Slika 1.) USDA - Izveštaj američkog poljoprivrednog servisa 99.)

Slika 1. Broj farmara i obradivog zemljišta prevedenog u organsku poljoprivredu

Iako proizvodnja hrane raste, Francuska još uvek ima potrebu da uvozi velike količine organskog „grain“-a, većinom iz Centralne Evrope, kako bi zadovoljila tražnju. Inače, ova država je na četvrtom mestu u Evropi po organskoj poljoprivredi, posle Italije, Nemačke i Austrije.

Najnovija istraživanja Udruženja za proizvodnju organske hrane u Francuskoj pokazuju da se sa 10 ha organske proizvodnje mogu ostvariti prihodi kao na 100 ha konvencionalne proizvodnje.

Proizvodnja i tržište organske hrane u Srbiji

Projekti proizvodnje organske hrane u Srbiji su novijeg datuma. Ukupan fond obradivog zemljišta u Srbiji iznosi oko 4,2 miliona ha. Od toga oko 6.000 ha se već obrađuje u proizvodnji organske hrane, a na 9.000 ha privode se radovi na pripremi zemljišta za takvu proizvodnju, tako da ćemo u najskorijem vremenu dobiti oko 15.000 ha. To nije neka velika brojka, međutim, bitno je da je početak i da se kreće takvom orijentacijom. Ako upoređujemo sa evropskim prosekom, to je 13 puta manje.

Što se tiče strukture, organsko sertifikovano zemljište je obavljeno na 2.400 ha. Pod konverzijom (privodi se na organske standarde) se nalazi 2.155 ha. Ako se uzme u obzir da Srbija ima velikog iskustva u ratarskoj proizvodnji, da ima dobre klimatske uslove i zemljišne potencijale za organsku proizvodnju hrane, sve to predstavlja dobru osnovu za dinamičan razvoj proizvodnje.

Inače, da bi zemljište dobilo sertifikat za proizvodnju organske hrane, potrebno je da najmanje tri godine ne bude tretirano hemikalijama. Ono treba da bude tretirano i pripremano stajskim đubrivom, odnosno biološkim i tečnim, a u poslednje vreme veliki rezultati se postižu tretmanom zemljišta zeolitima. To su minerali koji, kao dobri absorberi, skraćuju

vreme očišćenja zemljišta. Srbija je bogata zeolitima, koji su među najkvalitetnijim u svetu. U tom pogledu, odmah su blizu ili jednakih vrednosti kao što su australijski.

U izveštaju Ministarstva za nauku i zaštitu životne sredine Srbije iz 2002. godine konstatuje se da je 651.000 ha pogodno za organsku proizvodnju. Na uzorku od 868 ha ispitivanog zemljišta, dobijeni su zadovoljavajući rezultati, u smislu da nema teških metala, pesticida, kao ni ostataka mineralnih đubriva klasične proizvodnje. Zemljišta, dakle nisu zakiseljena ni zagađena. Naročito se to odnosi na brdsko-planinska područja, a može se stvoriti robna marka tipa „ivanjički krompir“, „zlatiborska pršuta“, „vino sa rajačkih pivnica“, „futoški kupus“, „leskovačka paprika“ i sl.

Ako, s druge strane, pogledamo razvojni koncept organske proizvodnje, možemo konstatovati da se ovakvim pristupom može smanjiti razlika između naših nerazvijenih ili manje razvijenih područja i onih područja koja imaju visokorazvijenu konvencionalnu, a sada i organsku proizvodnju hrane. Disperzija proizvodnje organske hrane znatno bi uticala na izvozne performanse proizvoda, što bi dovelo do toga da se preko stalnog usavršavanja proizvodnje (edukacije proizvođača) moglo uticati i na povećanje svesti potrošača i mogućim navikama u potrošnji ove vrste atraktivne poljoprivredne proizvodnje.

Srbiji permanentno nedostaje znanje iz sistema organizacije rada. I to ne samo u ovoj delatnosti. Naime, organska proizvodnja zahteva tačnu podelu rada, od proizvodnje do potrošnje. Istraživače ovog projekta prijatno je iznenadilo saznanje da postoji veliko interesovanje za udruživanje na interesnoj osnovi. Čak ni sredstva za početak proizvodnje nisu bila problem. Proizvođači ili budući proizvođači samo insistiraju na obezbeđenju plasmata. Za nabavku mašina i uređaja imaju sopstvena sredstva, a za stručnjake koji će pratiti godišnju proizvodnju po svim nivoima (moguće su i tri berbe godišnje na pojedinim proizvodnim područjima), spremni su da plate takav stručni rad. Kao što vinogradari plaćaju enologe npr. tako oni mogu da plate stručnjake za ratarske i povrtarske kulture. Na ovim projektima, od primarne proizvodnje do tržišta i potrošnje, može se zaposliti od 20.000 do 40.000 ljudi različitih profila.

Najveći procenat površina pod organskom hranom u Srbiji je povrće (oko 70%). Njime se bave gazdinstva koja nisu usko specijalizovana, a predstavljaju veličinu malih gazdinstava. Potrebe za povrtarskim proizvodima u Srbiji su značajne. Normalna upotreba ovih proizvoda iznosi oko 500 grama po čoveku. U Srbiji se ta količina kreće od 150 do 200 grama. Zbog nedostatka osnovnih vitamina pojavljuju se bolesti metabolizma. Jasno je da od pravilne ishrane zavisi zdravlje ljudi. Inače, lokacijski naša povrtarska proizvodnja odvija se u dolinama većih reka i nizijama, kao i u blizini gradova. Tu su i tržišni centri koji apsorbuju veću količinu te robe. Brdsko-planinsko područje smanjuje vrste povrtarskih kultura koje se mogu gajiti, ali zato mikroklima na tim područjima redukuje pojavu nekih bolesti i štetočina koje u niziji izazivaju velike probleme.

STANDARDI, SERTIFIKACIJE I AKREDITACIJE

Institucionalni okviri u svetu su u 2006. godini imali veoma značajnu aktivnost u okviru razvoja pravnih regulativa za organsku poljoprivredu. Naime, proces revizije u EU Pravilnika 2092/91 o organskoj poljoprivredi privukao je najveću pažnju stručnjaka i međunarodnih institucija. Usvajanje tog dokumenta omogućilo je da više od 60 zemalja u svetu imaju zakone o organskoj proizvodnji, uključujući i našu zemlju.

U okviru sadašnjih aktivnosti, 395 organizacija širom sveta nudi usluge za sertifikaciju organske proizvodnje hrane. Većina tih tela nalazi se u Evropi (160), zatim u Aziji (93) i Severnoj Americi (80). Zemlje koje imaju najveći broj sertifikacionih tela su SAD, Japan, Kina i Nemačka. Veći broj sertifikacionih tela deluju izvan matične zemlje, 40% njih su potvrđene od strane Evropske unije, 32% poseduju 180 85 (šifra) akreditaciju, dok je 28% akreditovano na osnovu US nacionalnog organskog programa.

S obzirom na to da ne postoji unifikacija akreditacionih dokumenata, to predstavlja veliki problem u daljem razvoju trgovine, razvojem tržišta i uspostavljenjem poverenja između aktera na tržištu. Stoga važnu inicijativu za međunarodnu harmonizaciju predstavlja Program akreditacije IFOAM-a, koja procenjuje sertifikaciona tela u skladu sa IFOAM normama (bazičnim standardima organske poljoprivrede). Trenutno su 32 sertifikaciona tela koja deluju u više od 70 zemalja širom sveta prihvatila proces akreditacije IFOAM-a. Takođe, nedavno je došlo do formiranja međunarodnog tela za harmonizaciju i ekvivalenciju u organskoj poljoprivredi čiji je cilj postizanje opšteg konsenzusa o harmonizaciji privatnih standarda i propisa s onima koje donose vlade pojedinih zemalja, kao i standarda i propisa koje donose vlade u svetu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

1. Savremena svetska kretanja u pogledu zdrave ishrane i proizvodnje takvih proizvoda, sve više dobijaju na značaju.
2. U tom kontekstu, Srbija je preduzela odgovarajuće mere i prvi put se događa da ne zaostajemo za svetom.
3. U Srbiji postoje uslovi za bavljenje proizvodnjom organske hrane i to najrazličitijeg obima i vrste proizvoda.
4. Od 4,2 miliona ha, na raspolaganju stoji oko 610.000 hektara koji mogu, u kraćem vremenskom intervalu, biti usmereni na proizvodnju organske hrane.
5. Sada se organska hrana u Srbiji proizvodi na petnaestak hiljada ha, što predstavlja samo 0,3% od ukupnih obradivih površina.
6. Odgovarajućom dogradnjom sistemskih uslova privređivanja od strane države i, eventualnim, uspostavljanjem partnerskih triangularnih odnosa (proizvođač, trgovina, država), može se ostvariti visok izvoz i devizni priliv.
7. Cene organskih proizvoda su na domaćem i svetskom tržištu više u proseku za 30-40%, u odnosu na konvencionalne proizvode.
8. Kadrovski potencijal za takvu proizvodnju postoji.
9. Postoje, takođe, i sve vrste sadnog materijala.
10. Potrebno je izvršiti regionalizaciju proizvodnje pojedinih ratarskih kultura, kao što je to urađeno sa vinogradarstvom, malinom, šljivom i sl.
11. Podrška sistemskih uslova privređivanja (subvencije i druga podrška) mogla bi se odvijati sa sledećim parametrima:
12. 200 eu/ha za troškove sertifikacije
13. 600 eu/ha za biološka sredstva zaštite
14. 800 eu/ha za povećane troškove radne snage
15. 350 eu/ha za troškove marketinga
16. Visina PDV-a 8% u početku odvijanja procesa proizvodnje

17. Visina PDV-a 8% za promotivne i marketinške aktivnosti
18. Visinu pokrića trgovinskih troškova – maržu – ograničiti na maksimum 25%.
19. Izlaganje robe na trgovinskim policama i organizovanim pijacama obezbediti na 30% raspoloživog prodajnog prostora.
20. Visina kamatne stope za nabavku mašina i sadnog materijala treba da se kreće od 1,5 do 2% na godišnjem nivou.
21. Za veće investicione zahvate u proizvodnom delu obezbediti i grejs-period od tri do pet godina, u zavisnosti od vrste proizvodnje i početka eksploatacije proizvoda.
22. Organizaciju ponude proizvoda organske proizvodnje ostvariti preko interesnog udruživanja tipa klastera i tako, sa zajedničkom politikom, nastupati na inostranom tržištu.

REFERENCE

1. Dimitri C., and Greene C., (2002): *Recent growth patterns in the US organic foods market*, Agriculture Information Bulletin No. AIB777, Economic Research Service, Service United States Department of Agriculture.
2. Gauthier R., and Paison F.J. France: *Organic Food Report*, Global Agriculture Information Network, GAIN Report – 1071, United States Department of Agriculture 1999.
3. Kortbech-Olesen, R., (2002): *The United States market for organic food and beverages. The International Trade Centre, The United Nations conference on trade and development, World Trade Organisation.*
4. Lohr L., (2001) *Factors affecting international demand and trade in organic food products. Outlook Report* No. WRS 011, Economic Research Service, United States Department of Agriculture.
5. Rural Solutions SA, (2003): *The market opportunities for organic products – appendices Discussion paper for the Premier's Food Council – Innovation working group.* Government of South Australia, Primary industries and Resources SA.
6. Yussefi M., and Willer, H. (2003), *The World of Organic Agriculture Statistics and Future Prospects* 2003. International Federation of Organic Agriculture Movements.
7. [http://orgprints.org/544\(01/world.of.organic.pdf](http://orgprints.org/544(01/world.of.organic.pdf)
8. <http://www.fas.usda.gov/gainfiles/199910/2554502.pdf>
9. <http://www.ers.usda.gov/publications/wrs011/wrs011j.pdf>
10. http://www.pir.sa.gov.au/byteserve/showcase/ind_devel/the_market_opportunity_organicproduct_appendices.pdf
11. <http://www.ers.usda.gov/publications/aib777/aib777c.pdf>
12. <http://www.intracen.org/mds/sectors/organic/foodbev.pdf>
13. <http://www.poljoberza.net/autorskitekstovijedan.aspx?ime=AG0054htm@autor=11>